

Életmód és életstílus

Az utóbbi évtizedben a tudományos-műszaki forradalom kibontakozása és a nagy forradalmi átalakulások körülményei között egyre élesebben teszik föl a kérdést: *miként élünk, miért élünk így, s nem másként, hogyan élhetnénk, hogyan kellene élünk?* E kérdések megválaszolására szolgál az általános és konkrét társadalmi determináltsággal telített *életmód és életstílus* fogalma.

Életmódon — általában — azt értjük, hogy az emberek miként alakítják, illetve termelik újra az adott társadalmi-történelmi helyzetben saját életüket, a társadalmi élet rendszereit és alrendszereit. Marx *A német ideológiában* megjegyezte, hogy az egyének életmódja egyrészt azt tükrözi, milyen módon termelik a létfenntartáshoz szükséges eszközöket, másrészt maga a termelési mód is egyre nagyobb mértékben fejezi ki saját életüket, *életmódjukat*. Mivel az életmód tükrözi az uralkodó termelési módot és a társadalmi viszonyok jellegét, a társadalmi-történelmi meghatározottságok lehetővé teszik azt, hogy azonosítsuk a termelési mód egyes típusainak megfelelő életmódokat, hiszen a termelési módok alkotják a különböző történelmi életmódok *objektív feltételét*.

A termelőerők fejlettségi szintjének általános történelmi meghatározói, valamint az egymást követő társadalmi-történelmi alakulatok keretén belül létező uralkodó társadalmi viszonyok jellege lehetővé teszi azt, hogy könnyen azonosítsuk a következő életmódokat: ősközösségi, rabszolgartató, hűbéri, polgári, szocialista és kommunista életmód. Ez a körülhatárolás természetesen csak nagy vonalakban történik az objektív feltételezettségnek megfelelően, mivel az életmódnak a termelési mód által való meghatározottsága nem közvetlen, hanem az emberek közötti társadalmi viszonyok közvetítésével érvényesül, s e kapcsolatokban a főszerepet az ember játssza, akinek tevékenysége különböző életmódokat alakít ki, egyszóval termelési mód objektív meghatározottságán belül is. Ezt jól példázza a mai angol, amerikai, olasz vagy japán és más életmód. Az életmód kérdéseinek vizsgálatakor figyelembe kell venni tehát a történelmileg konkrét meghatározottságot is. E tekintetben az életmódkutatásnak elemeznie szükséges a politikai tényezőket — a rendszerek formájának és tartalmának szemszögéből —, vizsgálnia kell a művelődés és a hagyomány szerepét, a nemzeti sajátosságokat, az értékek rendszerét és a külső viszonyokat. Így tehát az azonos objektív feltételezettség körülményei között létező életmódok változatosságát a maga bonyolultságában és a valóságnak megfelelően csak akkor vizsgálhatjuk, ha dialektikusan egybekapcsoljuk az objektív létfeltételeket a szubjektív tevékenységgel és értékeléssel.

Az ilyen vizsgálódási mód, a történelmi materialista módszer fölhasználásával, sokkal árnyaltabb és biztosabb eredményhez vezet, mint az, amely — például az ismert amerikai jövőkutató, Herman Kahn eljárása — csupán a gazdasági rendszerben beállt változásokat veszi figyelembe. W. Rostow modellje alapján Kahn kidolgozta „az emberiség távlatának globális optikáját“, amely a múltira, a jelenre és a jövőre vonatkozóan öt gazdasági szakaszt jelöl meg egyetlen ismérv alapján: mekkora az egy főre jutó évi termelés?

A gazdasági változások szakaszai

	<i>Evi termelés egy lakosra dollárban (1965)</i>	<i>A csúcsszakaszok megjelenése</i>
Mezőgazdaság előtti	50—200	Az első 50 000 és 1 000 000 év között— i.e. VIII. évezred
Preindusztriális vagy agrár (ipari forradalom)	átmeneti	(XVIII. század)
Ipari (tömegfogyasztás)	500—2000 (átmeneti)	(XIX. század)
Posztindusztriális	5 000— 20 000	(XXI. század)
Kvázai posztgazdasági	50 000—200 000	(XXII. század)

(Lásd H. Kahn—A. Wiener: *Pouvoirs faustiens et choix humains. Analyse et Prévision. Futuribles*. 1969. 3.)

Egy ilyen modell heurisztikus értéke talán abban áll, hogy megjelöli azt a fő területet, ahonnan a társadalomfejlődés különböző szakaszaiban a nemzeti jövedelem ered. De a gazdasági változások periódusainak kizárólag a nemzeti jövedelem kritériuma alapján történő elemzése nem teszi lehetővé az azonos mennyiségű nemzeti jövedelem keretei között megmutatkozó *minőségi* különbségek vizsgálatát az életmódon belül. Módszertanilag nem jobb az az életmód-modell sem, amely a mezőgazdasági vagy ipari társadalom „átlagának emberéből” indul ki. Ez a modell egyaránt elvonatkoztat a társadalmi-gazdasági alakulat természetétől, a politikai viszonyok sajátosságaitól és az egyének a társadalomban elfoglalt státusától, holott e meghatározottságok minőségi különbségeket eredményeznek az életmódon belül. Ezek a modellek amolyan „robotarcékpet” rajzolnak, mégpedig a következőképpen:

A) *Egy átlagember életmódja valamely agrártársadalomban (XVII. század)*

Egy három évszázaddal ezelőtt élt nős ember *tipikus* életrajzának rekonstruálása így fest:

- születéskor csak egy nagyszülője élt;
- négy fiú- vagy lánytestvére volt;
- nagykorúságáig (15 év) elvesztette egyik szülőjét;
- 2-3 leszármazottja meghalt;
- átélte 2-3 éhínséget;
- átélte 2-3 pestis- vagy kolerajárványt, a félig-meddig „mindennapos” járványok — skarlát, szamárköhögés stb. — mellett;
- 52 éves korában meghalt;
- a térbeli mozgékonyság tekintetében az átlagember ritkán hagyta el házát 40-60 kilométeres körzeten kívül (kivételt jelentettek a háborúk, amikor messzebb jutott);
- az emberi viszonyok vonatkozásában: kapcsolatokat tartott fenn néhány szomszédjával, főleg azzal a családdal, amely számára a gazdasági tevékenység, a munka szempontjából központot jelentett, ahol szabad idejében szórakozott;
- létezését a mezőgazdasági és manufaktúrális tevékenység uralta;
- az anyagi és szellemi szükségletek kielégítését (abban az értelemben, ahogyan E. Maini megfogalmazza: a biofizikai, pszichikai, szellemi szükségleteinek kiegyensúlyozott összessége) csak egy elenyésző kisebbségnek, nem pedig a lakosság többségének biztosították;
- kultúrájának tartalmában és szerkezetében a vallással kapcsolatos elemek uralkodtak;
- reményei főleg a földön túli, eljövendő élethez kötődtek.

B) *Egy átlagember életmódja valamely ipari társadalomban (XX. század)*

- Életének jelentős szakaszában együtt él szüleivel, nagyszüleivel, gyermekeivel és unokáival, mivel az átlagéletkor 60-65 évre emelkedett;
- térbeli mozgékonyságát tekintve: naponta a munkahelyére megy, szabadsága idején turistaként utazik, így évente kb. 16 000 kilométert tesz meg (míg a század elején egész életében mintegy 14 000 kilométert tett meg);
- emberközi kapcsolatai számbelileg és időtartam tekintetében növekednek annak következtében, hogy foglalkozása, képzése, munkahelye, lakhelye stb. gyorsan változik. Hosszú időtartamú (családi) kapcsolatainak, közepes időtartamú (barátság, munkatárs, a szervezetekben elvtársi, szomszédi) viszonyainak és rövid lélettartamú kapcsolatainak (kereskedelmi eladóval, fodrásszal, utazás alatt kötött ismeretségek stb.) szerkezete, száma és tartama igénybe veszi az embert, s megköveteli, hogy mindezek tartalmára és értelmére vonatkozóan világos elképzelése legyen;
- létezését a mezőgazdaságon kívüli tevékenység uralja;
- kultúrájának tartalmában és szerkezetében állandóan nő a világi és a tudományos elemek részaránya;
- reményei és törekvései a nem túl távoli földi jövőhöz kapcsolódnak, s ezáltal aktív szerepe jelentősen növekedik.

Ezeknek a modelleknek minden vázlatosságuk mellett heurisztikus értékük van: főleg azt tárják föl, miként növekedik az egyén életritmus, elfoglaltságának mértéke. De ha figyelembe vesszük, hogy „átlagember” nincs, akkor kiderül: e modellek nem sokat érnek, hiszen nem teszik lehetővé a meghatározó tényezők

megragadását, az életmód-alakzat kiformalódásának, az életmód sajátosságainak föltárását a különböző társadalmi csoportok vagy nemzetek szintjén. Annál inkább, mivel a kutatásnak a tényekből kell kiindulnia, márpedig a civilizáció fejlődésében az említett életmód-típusok történelmi egymásutánja folytán különböző formáik együttesen is előfordulhatnak egyazon társadalmi alakulaton belül. Így megfigyelhetjük a döntő mértékben feudális életforma együttélését a polgári vagy az ösközösségi életmóddal (Afrika egyes országaiban), s ennek eredményeként rendkívül eredeti kombinációk jönnek létre. A forradalmi átmenet szakaszaiban a polgári, a szocialista és a kispolgári életmód egymás mellett létezhet. Módszertanilag tehát az életmód tanulmányozása megköveteli azt, hogy figyelembe vegyék az egyes társadalmi csoportok, nemzetiségi közösségek életstílusának jellegzetességeit, konkrét megnyilvánulásait.

Eljutottunk tehát az *életstílus* fogalmához, és ebben a vonatkozásban az a kérdés, hogy a társadalmi csoportok milyen sajátosságokkal termelik újra életüket az adott társadalomban, s ez által meghatározottan: mennyiben sajátjuk ez az életmód. E meghatározásban a hangsúly a társadalmi helyzetre esik; ez különbözteti meg attól a másik meghatározástól (I. Besztusev-Lada), amely szerint az életstílus „pszichoszociális kategória, az emberek és a társadalmi csoportok mindennapi viselkedése jellemzi”. (I. V. Besztusev-Lada: *Szocialnoe prognozirovanyie*. Moszkva, 1975. 77.)

Nyilvánvaló, hogy az életstílust, akárcsak az életmódot, elsősorban az általános történelmi (a társadalmi alakulattól fakadó) és a konkrét történelmi tényezők határozzák meg. E determináltság alapján meg lehet különböztetni néhány történelmi életstílust a nagy társadalmi csoportok szintjén, így a rabszolga, rabszolgatartók, hűbérurak, parasztok, polgárok, munkások, kispolgárok, értelmiségiek stb. életstílusát.

Ezek a történelmileg meghatározott sajátos létezési módok — életstílusok — kialakították a sajátos társadalmi tudatot és viselkedést, bizonyos jellegzetes tömeglélektani vonásokat, megteremtették a specifikus hagyományokat és szokásokat, s jellemző, tudatosított vagy nem tudatosított előnyben részesítéshez, értékeléthez vezetnek.

Természetesen — miként az a meghatározásból is kiderül — a nagy társadalmi (az osztály vagy csoport szintjén jelentkező) viselkedés és az életstílus között sokrétű kapcsolat jöhet létre. Ennek ellenére az egyéni életstílus számos önálló vonással is rendelkezhet, a társadalmi tudatnak a társadalmi léttel szembeni viszonylagos függetlensége révén. Ez szükségessé teszi, hogy leszögezzük: nem beszélhetünk valamely társadalmi csoport egységes életstílusáról, mivel keretén belül megfigyelhetünk tudatosodott és nem tudatosodott stílust az illető csoport értékrendszerétől függően. Ugyanakkor figyelembe veendő az is, hogy a különböző életstílusokon belül létezik átvétel, utánzás, befolyás, újítás stb.

Az életstílusok történelmileg árnyalt elemzése jelentős gyakorlati-politikai érdeklődésre tart számot az életmódok forradalmi átalakítása és modellálása szempontjából. Az ilyen analízis azonban rendkívül nehéz és bonyolult. A nagy társadalmi csoportok törekvéseinek szociológiai elemzése eddig viszonylag kevés konkrét adatot tárt föl. A vizsgálódást megnehezíti az is, hogy hiányzik az életstílus megkövetelte értékek fokozatainak modellálása. A nagy csoportok szociológiája még nem dolgozta ki ezt a modellt, bár ma mindenki elismeri az értéktételezés jelentőségét a politikai és egyéb tervezetek megfogalmazásában.

Minden nehézség ellenére, vállalva az általánosításban jelentkező leegyszerűsítés veszélyét, körvonalazni lehetne a nagy társadalmi csoportok értékrendjének néhány általános vonását, például a polgárságot, a hűbérurakét és a rabszolgatartókéét. A történelem tanúsága szerint a magántulajdon tisztelete ezek közül valamennyi életstílus értékrendjét áthatja. Az uralom, a saját akaratnak minden eszközzel való rákényszerítése másokra ugyancsak közös vonás, és főhelyen szerepel ezen az értékskálán.

Ugyanakkor meg lehet közelíteni ennek a típusnak néhány lélektani, erkölcsi vonását, közös viselkedési jegyét, mint például az osztályönzés, az individualizmus, az osztálygóg, a nemzeti és (vagy) faji góg, a társadalmi türelmetlenség, a történelmi borulátás stb. Ezek a közös vonások természetesen magukon viselik a nemzeti jelleg jegyeit is.

A történelmi, földrajzi, nemzeti, faji, vallási stb. meghatározottságok változatlansága ellenére fellelhetők azonos vonások vagy értékrendszerek más nagy társadalmi csoportok — mondjuk a munkásosztály — keretén belül is. Így például a társadalmi méltányosság és egyenlőség, a méltóságteljes társadalmi lét elérésére irányuló törekvés ott szerepel ennek az életstílusnak a hierarchizált értékrendjében. A közösségi érzék, önfeláldozás, szolidaritás, nagylelkűség, türelem, humor-

érzék, történelmi derűlátás: néhány olyan pszichikai, erkölcsi és a társadalmi magatartást érintő jegy, amelyet könnyen megtalálunk e társadalmi kategóriák életstílusában. Érdekes egy tőkésország munkásságának életstílusára vonatkozó szociológiai meglátás (lásd *Cahiers Internationales de Sociologie*, LVIII. 1975. 53—54., 62.), mely szerint a munkáskultúra tudatában van saját különösségének, de nem jellemző rá a más csoportok kultúrájával való feltétlen azonosulás parvenü-tendenciája. Megtalálható nála a munkásöntudat mellett a más környezet kultúrájának semlegesítésére irányuló igyekezet is. A munkáskörnyezetben erőteljes gazdasági bizonytalanság uralkodik, de ez az összetartás különböző formáit fejleszti ki, és a kulturális biztonsággal fonódik össze. Ez utóbbi megnyilvánul az érzelmeik fölkelésében, a társadalmi szokásokban, bizonyos társadalmi szimbolikában (köszönés stb.) — mutat rá az említett tanulmány.

Természetesen ezek a megközelítések eléggé általánosak és pontatlanok. Megismerő értékük az egyes konkrét modellek kidolgozására szolgáló munkahipotézismínőségükben rejlik. Ennek ellenére e körülírások elmélyült ismerete rendkívül fontos a társadalmi jövőtervezés, az embereket a jelenben és a jövőben jellemző életmódok modellálása, a szocializmusban a társadalmi tervszerűsítés és vezetés számára. Elmélyült, konkrét kutatást követel annak a kérdésnek az eldöntése, vajon egy adott társadalmi rendszerben a legszámottevőbb osztály egymagában meghatározza-e az életmód főbb vonásait. E tekintetben gyümölcsözötni lehet azokat a jelentős módszertani megállapításokat, amelyeket Antonio Gramsci tett arra vonatkozólag, hogy tanulmányozni kell minden élet-, gondolkodás- és cselekvésmódnak a történetét, az eredeti és a jelenlegi „racionalitása” értelmében. (Lásd A. Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet*. Budapest, 1965. 129—130.) Egyes életmódok ugyanis a múltban ésszerűek voltak, s elősegítették a társadalmi fejlődést, jelenleg azonban ésszerűtlenné váltak. Ennek a kérdésnek a vizsgálata kialakított néhány elméleti és gyakorlati-politikai irányulást, amelyek közvetlenül vagy közvetve ezeknek az életmódoknak és életstílusoknak nemzeti és (vagy) nemzetközi síkon megmutatózó változásaira vonatkoznak. Ily módon megkezdődött és kibontakozik egy új, racionális, humanista életmód tudatos kialakításának és modellálásának a történelmi folyamata, az értékek és szükségletek új hierarchizálása ezen az életmódon belül a szocialista és a kommunista civilizáció perspektívájának megfelelően.

Egy másik módszertani vonatkozás az, hogy az életstílus magán viseli nemcsak egy társadalmi csoport, hanem számos más, nemzeti és egyéni tényező bélyegét. Ebből következik, hogy az életstílus különböző aspektusait az egyes szinteken — nemzeti, csoport- és egyéni szinten — nyomon lehet követni. Ebben a látószögben az életstílus-változatok igen sokfélék. A fentebb említettek — a társadalmi helyzethez kötöttek — mellett megjelennek a nemzeti jelleghez kapcsolódó, például „tipikusan” angol, „tipikusan” francia, német stb. életstílusok. Sajátos életstílust találunk valamely társadalmi-szakmai csoporton belül is (például katonaság, papság stb.). Változatos életstílus-alakzatok mutatkoznak meg egyénenként is. Ez a műveltséghez, képzettséghez, életkorhoz, divathoz vagy lakhezhez kötődik, és bizonyos eszmék elfogadásában, a nyelvezetben, gesztusokban, szokásokban, öltözködésben, lakásberendezésben nyilvánul meg. Szerveződését olyan értékrendszer vagy rokonszenven alakul prioritási rendszer szabályozza, amely egyéni vagy csoportszinten különböző tudatossági fokot érhet el. A kutatás célja éppen e szintek kölcsönhatásának vizsgálata.

A számos meghatározó tényező közül tehát mégis a társadalmi helyzet az, amely az adott értékrendnek megfelelően fémjelzi az egyén életstílusát. Alvin Toffler szerint „az életstílus már nem a társadalmi helyzet egyszerű megnyilvánulása”, mert például „a hippik közös életstílust fognak el anélkül, hogy ugyanazon társadalmi osztályhoz tartoznának”. (A. Toffler: *Szocializmus*. București, 1973. 290.) Persze, az a megállapítás, hogy „az életstílus nem a társadalmi helyzet egyszerű megnyilvánulása” — teljes egészében igaz. Mégis a hippi-példa felszínre hozza e felfogás módszertani labilitását. Ha ugyanis a hippi-mozgalom társadalmi összetételét vizsgáljuk, egyből szembetűnik a közép- és alsóosztály és a munkáselem gyenge jelenléte ebben a mozgalomban.

Toffler utal arra, hogy a stílus külsőleges vonásokkal is rendelkezik, amelyek inkább a divathoz tartoznak. Így például van „amerikai vezető káder”, aki a hagyományos aktatáska helyett diplomatáskát hord, nyírott haját visel, avagy a „harcos néger” stílus a la Angela Davis-hajjal, a „tillakozó diák”, aki blue-jeanst hord, és diplomatatáska helyett „tarisznyával” jár, megnöveszti a haját, megveszi Che Guevara műveinek tömegkiadását, és szobáját „art nouveau” stílusban készített plakátokkal díszíti, vagy a „motorkerékpárhoz” a fekete bőrkabát társul stb. Ezek a külsőlegességek valóban hasonlítanak egyes politikai vagy művészeti egyéniségek életstílus-modelljeihez, de mögöttük megtaláljuk az adott stílus elfogadá-

sának motívumát, s a kutatás csak akkor jut el biztos eredményekhez, ha nem a felszínt, hanem a társadalmi helyzetet tartja elsődlegesnek az értékrendszer kialakításában. Bertrand de Jouvenel véleménye szerint az öltözködésben „egyazon divatáramlatban való általános részvétel erőteljes kiegyenlítő következménnyel jár”. (Bertrand de Jouvenel: *La civilisation de l'éphémère*. Futuribles, 1975. 1—2. 12.) Ezzel arra hívja fel a figyelmet, hogy elégtelen egyedül a külsőséges ösztönzőket föltárni.

Ez a megjegyzés érvényes arra a törekvésre is, amely *nemzedéki* összefüggésben vizsgálja az életstílust. André Van Dam holland közgazdász például felfigyel a két nemzedék történelmi létfeltételei és az ezeknek megfelelő életstílus átalakulására, melynek során „a szürke öltönyt fölváltja a blue-jeans”. (André Van Dam: *Du costume de flanelle grise au bleu-jeans*. Futuribles, 1975. 1—2. 29—30.) Van Dam kijelenti, hogy az a nemzedék, amely még mint gyermek élte át a harmincas évek gazdasági depresszióját, a negyvenes évek létbizonytalanságát, reményeit a biztonságba, a felvirágzásba, a stabilitásba veti. Ez a „szürke öltönyt viselő ember” életstílusa a szerző szerint.

A következő nemzedék a második világháború alatt született, számára a biztonság természetesnek tűnik, s így lázadzik az idősebbeknek a prosperitásra irányuló törekvései ellen. E nemzedék létének pillére az önmegvalósulás, a belső harmónia és állandóság, tehát azok az értékek, amelyeket eltűnéssel fenyeget „az arany utáni hajszát”. A szürke öltönyt fölváltja a blue-jeans, a gépkocsit a kerékpár. (I.m. 29—30.)

Az életstílus ilyen megközelítésével kapcsolatban is megállapíthatjuk: az észrevétel társadalmi és földrajzi érvényessége korlátozott, figyelembe veendő ugyanis az a hatalmas különbség, amely a gazdag és szegény országok között van, s nem kevésbé az, hogy a világháború után a szocialista országokban gyökeresen módosult az életstílus. A kutatásnak számolnia illik azzal is, hogy a jelenlegi életstílus keretén belül egybeolvad a folytonosság és a megszakítottság. Ennek a jelenségnek a magyarázata az, hogy az életstílus megkövetelte értékhierarchiában összefonódik a stabilitás és a változás. Eppen ezért napjainkban az értékek és a szükségletek tanulmányozása az új életstílus modellálása számára központi kérdéssé vált.

Mindezeket figyelembe véve s abból kiindulva, hogy a társadalmi életmód meghatározza az emberek gondolkodásmódját és tevékenységét, a közöttük létező viszonyok természetét, társadalmi tudatuk szintjét és szerkezetét, pártunk rendkívüli gondot fordít arra, hogy tökéletesítse az emberek társadalmi létkereteit, hogy kialakítsa és modellálja a szocialista és kommunista életmódot. Erre figyelmeztet pártunk főtítkáranak a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusán mondott beszédéből idézett részlet: „A polgári humanizmussal ellentétben — amely az önös ösztönöket, az individualizmust, az embertársak rovására kialakított egyéni jólét hajhászását kultiválja — a forradalmi humanizmus lényege az, hogy az embert helyezi a társadalom egész tevékenységének és gondoskodásának középpontjába, és ugyanakkor harmonikus, szerves kapcsolatot teremt az egyén és a közösség között.”

Borsos Miklós plakettje

